

RADU ROMÎNAȘU

University of Oradea

CULTURE, LITERATURE AND ELITES AT THE WESTERN BORDER OF THE REUNITED ROMANIA. THE "CELE TREI CRIȘURI" JOURNAL FROM ORADEA (1920-1940)

Abstract: The local authorities realized that after 1918 they had begun a new stage of the national history requiring a rapid connection of the Bihor county space – regarded from a political, social, economic and cultural point of view - to the realities of the Great Romania, and implicitly to the European ones. During the entire inter war period, the local authorities had to “burn the stages” of discrepancy as against the West in a fast rhythm so that the Bihor county’s Romanian society to reach a stage of development being in concordance with the time exigencies.

Founded at the end of the 1919, the “Cele Trei Crișuri” Cultural Reunion aimed from the very beginning to enlighten the areas from the Western border of the country.

The reunion was conscience about the importance of a cultural co-operation with the other similar societies and with the values of the minority cultures (especially that of Hungarian expression). Only under such circumstances they could gain the local spiritual aptitudes going to guarantee the success of the actions initiated to perform the enlightenment.

During of the inter war period, the association of Oradea succeeded to materialize numerous cultural manifestations in the local civil society. They enjoyed the receptivity and appreciation of the Romanian society that was in a period of probing and re-orientation in social and cultural plan. By their means, the Reunion has involved itself in the action of spreading the enlightenment process at the Western border of the country; this initiative had a well defined place in the vast cultural program thought by the Romanian Unit National State.

Thus, the Reunion attended to carry out an immediate contact with Europe, especially by means of the “Cele Trei Crișuri” review -, being already read in Rome, Paris, Berlin, Prague, Sophia and even on the American continent as a result of the co-operations concluded by the above mentioned reunion with the European cultural associations and institutions.

Keywords: culture, inter war, associations, co-operation, literature.

Pentru istoriografia românească actuală s-a impus, ca o prioritate evidentă, cercetarea și recuperarea – prin studii, lucrări științifice și cărți – a istoriei regionale, pentru ca elemente constitutive și particularizatoare ale acesteia să fie cuprinse în contextul mai larg al istoriei naționale și, în final, în fluxul celei universale. Preocuparea pentru reconsiderarea unor aspecte semnificative ale acestei istorii este, deci, o îndatorire științifică, dar și una obligatorie pentru instituțiile de învățământ și cercetare care funcționează în diferite provincii ale țării.

Urmare a acestui fapt, care merită a fi subliniat, este și angajarea noastră, prin prezentul studiu, pentru a reconstitui câteva aspecte ale vieții culturale românești din partea de vest a României întregite.

O asemenea inițiativă se asociază altora, din zona transilvăneană și de vest a României, prin intermediul cărora dispunem astăzi de o cunoaștere mult mai informată și mai

avizată cu privire la rolul pe care l-a deținut factorul cultural în acțiunea generală de afirmare a românilor în perioada interbelică.

Unirea din 1918 a inaugurat o etapă distinctă în istoria românilor, în care s-au deschis noi orizonturi vieții culturale. Prin înlăturarea barierelor politico-naționale, România Mare a beneficiat de contribuția tuturor provinciilor istorice românești, care alcătuiau un singur corp politic, economic și cultural. În noile condiții create, statul român unitar a fost preocupat de realizarea unei solidarități a provinciilor unite, precum și de o participare activă la viața economico-culturală a tuturor cetățenilor, indiferent de etnie, limbă și confesiune¹.

După realizarea Marii Uniri, societatea românească reclama soluționarea unor probleme de ordin economic, politic, social și cultural-artistic. Generația care adusese la biruință ideea de unitate națională a dorit să direcționeze societatea românească spre modernizare și progres. Este neîndoielnic faptul că afirmarea statului național unitar român a provocat o emulație fără precedent, menită apropierea societății românești de nivelul civilizației din alte spații europene, în special occidentale².

Explozia” s-a produs mai ales în domeniul vieții culturale, unde a determinat apariția unor opere cu totul remarcabile, mari personalități creând, în decursul deceniilor interbelice, opere durabile, ca expresie a spiritului românesc, eliberat de obsesia politică a înfăptuirii idealului unității naționale depline³.

În această „nouă epocă de cultură”, pe care o preconiza istoricul Nicolae Iorga⁴ încă de la începutul secolului al XX-lea, spațiul bihorean a căutat să se integreze eficient, încercând să reliefeze componentele sale socio-culturale specifice, prin intermediul cărora să contribuie nemijlocit la procesul de culturalizare inițiat de statul național unitar român.

Ca urmare, și Marea Reuniune culturală „Cele Trei Crișuri” din Oradea, înființată în toamna anului 1919, și-a propus să deruleze, cu concursul celor mai reprezentativi intelectuali, o însemnată activitate de “refacere națională” în teritoriile românești unite cu Vechiul Regat în memorabilul an 1918. Era, desigur, vorba de reducerea unui handicap istoric și conexarea vieții culturale din părțile vestice (Banat, Crișana și Maramureș) la fluxul real și profund al spiritualității naționale, impedimentele anterioare urmând a fi depășite printr-o acțiune energetică și hotărâtă⁵.

Reuniunea orădeană a contribuit la promovarea culturii românești și printr-o intensă activitate de tipărire a unor reviste, broșuri de propagandă și cărți, elaborate atât de unii membri din cadrul conducerii, cât și de personalități ale vieții culturale din capitală sau din centrele universitare ale României Mari.

Întreaga sa activitate editorială a fost organizată pe următoarele direcții prioritare: ridicarea nivelului cultural al societății locale, schimbarea mentalității tributare trecutului, dezvoltarea conștiinței naționale, consolidarea economică a satului românesc etc⁶.

Indiscutabil, Marea Reuniune s-a exprimat cel mai bine, în peisajul editorial bihorean interbelic, prin revista *Cele Trei Crișuri*, care - odată cu apariția sa (15 aprilie 1920) - a

¹ *Istoria românilor*, coordonator Ioan Scurtu, Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2003, vol. VIII, p. 639-641; I. Găvănescul, *La o răspântie a istoriei naționale. Orientare asupra politicii culturale a României întregite*, Tipografia „Junimea Moldovei”, Iași, 1923, p. 19.

² I. Saizu, *Modele de modernizare în România interbelică*, în *Xenopoliana*, 1998, nr. 1-2, p. 108-113.

³ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989, p. 30-31.

⁴ Nicolae Iorga, *O nouă epocă de cultură*, Editura Fundației „România de Măine”, București, 2000, p. 21-24.

⁵ Viorel Faur, *Contribuția Reuniunii „Cele Trei Crișuri” din Oradea la configurarea unor semnificative tradiții muzeistice*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 1982, nr. 5, p. 50-51.

⁶ Ion Bradu, *Reuniunea „Cele Trei Crișuri” din Oradea*, în *Contribuții culturale bihorene*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1974, p. 190.

devenit organul ei de propagandă culturală. George Bacaloglu, directorul acesteia, și-a declarat intenția de a posta revista în tradiția *Familiei* editate de Iosif Vulcan⁷.

Încă de la începuturile sale, publicația a prezentat cititorilor crezul său cultural: „În vremuri atât de grele, față de înmulțirea zilnică a necesităților și a problemelor, revista *Cele Trei Crișuri* va continua să desfășoare activitatea sa românească și latină, pentru a impune tot mai departe conștiința unei munci bine împlinite, a unei realizări de care, pe zi ce trece, se simte tot mai imperioasă nevoie”⁸.

Perseverența cu care a fost condusă de George Bacaloglu a făcut din *Cele Trei Crișuri* o revistă de elită, apreciată pe plan național și internațional. În coloanele ei s-au abordat subiecte dintre cele mai variate. Au fost publicate numeroase articole istorice și literare, întregite cu ilustrații desprinse din viața cotidiană interbelică și din peisajul românesc. De asemenea, nu au fost neglijate evenimentele politice, sociale și culturale consumate în țară și în străinătate, ce erau grupate sub titlul „Noutățile zilei”, apariția diverselor reviste culturale din România, cărțile tipărite de unele edituri românești și internaționale, toate informațiile fiind analizate și comentate într-un spirit echilibrat și profesionist⁹.

Fiecare număr al revistei cuprindea o anumită temă, desfășurată și susținută prin articole semnate de scriitori din întreaga țară. Astfel, s-a prefigurat o emulație spirituală, de care a beneficiat nu numai populația din zona graniței de vest, ci și cea din restul țării¹⁰.

Colectivul redacțional a cuprins, la început, doar câteva personalități dornice de a înviora atmosfera culturală din ținutului Crișanei. Numele inițiatorilor (Roman R. Ciorogariu, Gh. Bacaloglu și Al. Pteancu) s-a confundat cu destinul revistei.

În cele două decenii de existență a acesteia, se pot evidenția două perioade: una este cuprinsă între anii 1920 și 1933, iar cealaltă se desfășoară între 1933 și 1940. Revista a apărut sporadic, la București, și în intervalul ianuarie-februarie 1941 - martie-aprilie 1944. Începând din anul 1933, revista a fost marcată de transformarea profilului ei în *Anale culturale*, deoarece rubricile sale se specializaseră în probleme care necesitau numai intervenții docte. Totuși, și în intervalul 1933-1940 sunt publicate fragmente literare și poezii de factură populară.

Prima etapă este categoric perioada de avânt a revistei. Într-un interval foarte scurt, numărul colaboratorilor a devenit impresionant. Enumerăm doar cele mai recunoscute nume din viața culturală a vremii: Lucian Blaga, Ion Agârbiceanu, Mihail Dragomirescu, Eugen Lovinescu, Gala Galaction, Victor Eftimiu, Cincinat Pavelescu, Emil Isac, Emanoil Bucuța, Constantin Rădulescu-Motru. Aceștia li s-au adăugat colaboratorii locali Aurel Lazăr, Eugeniu Speranția, Gh. Tulbure, Gh. Ciuhandu. Astfel, revista a căpătat aspectul unui teren unde s-au vehiculat idei și formule artistice, s-au confruntat opinii, totul sub nota echilibrului.

În anul 1933, când se atinge apogeul acestei publicații, deși în anul anterior revista se tipărise la Craiova, ceea ce presupunea unele dificultăți de redactare, în paginile ei apar materiale semnate de alte nume prestigioase: I. Al. Brătescu-Voinești, Gh. Bogdan-Duică, I. Bianu, Ovid Densușianu, D. Gusti, Cezar Petrescu, Sextil Pușcariu, Ion Pillat, George M. Zamfirescu, Elena Fargo etc¹¹. De altfel, Reuniunea încă de la constituirea sa a acționat în vederea atragerii scriitorilor din întreaga țară către cea mai importantă publicație editată de ea

⁷ Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana (1830-1940)*, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 101.

⁸ *Cele Trei Crișuri*, 1936, nr. 3-4, p. 55.

⁹ *Ibidem*, nr. 9-10, p. 155.

¹⁰ *Ibidem*, 1931, nr. 5-6, p. 75.

¹¹ Viorel Horj, *Semicentenarul revistei „Cele Trei Crișuri”*, în *Crișana*, 1970, nr. 80, p. 2; I. Hangiu, *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 74; Nae Antonescu, *Scriitori și reviste din perioada interbelică* (în continuare: *Scriitori și reviste...*), Editura revistei „Convorbiri literare”, Iași, 2001, p. 42.

– *Cele Trei Crișuri*. Acest fapt reiese și dintr-un document, emis la 16 septembrie 1920 și trimis oficialităților bucureștene, din care rezulta dorința societății culturale orădene de a-i populariza pe toți scriitorii țării¹².

Ca urmare, pe adresa redacției revistei au sosit, din diverse zone ale țării, scrieri care aparțineau unor genuri literare diverse: nuvele, povestiri, poezii (și poetul Alexandru Macedonski a trimis redacției, spre editare, una dintre poeziile sale), alături de cântece populare, articole de geografie, istorie, critică literară, filosofie, tehnică și medicină. Informațiile culturale din țară au fost grupate în rubrici sugestive: *scrisori bănățene, maramureșene, sălăjene* și chiar *bucureștene, cronici sătmărene* etc¹³.

Correspondența, care propunea spre publicare o poezie sau anumite articole, era formulată în general simplu, dar sugestiv: „Trimit aceste versuri – nota I. N. Pârvulescu din Pitești – pentru revista dumneavoastră, încercând să restabilesc iarăși legături cu publicațiile literare...”¹⁴.

Revista primea, de asemenea, anunțuri de la alte societăți culturale sau muzee, care doreau să informeze publicul dintr-o anumită parte a țării despre manifestările ce intenționau să le organizeze. Ele trimiteau aceste note informative bazându-se și pe faptul că revista orădeană ar putea realiza și o mică propagandă culturală în ce-i privește, astfel încât publicul să fie tentat să participe la acele întruniri, conferințe sau expoziții avute în vedere de respectivele asociații. La 22 ianuarie 1925, revista a primit din partea direcției Muzeului Militar Național din București un anunț prin care se prezentau organizarea, inventarul și sediile muzeului. Toți românii erau invitați să îl viziteze, atât la București, cât și în secțiunile sale militare din principalele orașe ale țării: Timișoara, Oradea, Cluj, Sibiu, Cernăuți, Chișinău, Iași, Craiova, Constanța. Fiind un instrument eficient de educație și propagandă națională, revista *Cele Trei Crișuri* recomanda românilor să viziteze muzeul, deoarece acesta „ne evocă trecutul nostru..., valoroasa participare a țării noastre în războiul mondial, ca și contribuția noastră pentru apărarea cauzei comune”¹⁵.

Revista, luând un avânt din ce în ce mai mare și sesizând tot mai mult nevoia de cultură a cititorilor săi, a înființat și la București (str. Regală, nr. 18) o redacție. În acest mod, s-a reușit o conectare mai rapidă la viața culturală ce pulsa în capitală, de aici revista ajungând într-un timp mai scurt la Cernăuți și Chișinău¹⁶. Ea a oglindit, în paginile semnate de cele mai autorizate nume, crâmpoșe de viață din cuprinsul Bucovinei și Basarabiei¹⁷.

Într-un timp relativ scurt, *Cele Trei Crișuri* a reușit să devină una dintre cele mai evaluate reviste, ca fond și formă, nu numai în țară, ci și peste hotare. Revista, care avea drept scop consolidarea vieții spirituale la granița de vest a țării, a îmbrățișat, pe lângă problemele de interes național românesc, și soarta românilor de peste hotare și, în special, pe cea a românilor transnistreni. Publicația și-a întins influența în această regiune începând din anul 1928, în primul rând datorită factorilor socio-politici locali, care nu permiteau o dezvoltare normală a vieții culturale românești¹⁸.

Se simțea, din ce în ce mai acut, necesitatea colaborării mai energice a tuturor publicațiilor românești, în vederea sincronizării eforturilor de promovare a culturii. O inițiativă notabilă a avut și revista *Ilustrația* din București, care i s-a adresat lui George

¹² Lucia Bieltz, *Un document inedit referitor la Marea Reuniune “Cele Trei Crișuri” din patrimoniul Muzeului Național de istorie*, în *Crisia*, 1987, p. 353-355.

¹³ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: AN-SJB h), *fond Reuniunea Culturală „Cele Trei Crișuri”*, dos. 23, f. 220; Nae Antonescu, *Scriitori și reviste...*, p. 41.

¹⁴ AN-SJBh, *fond Reuniunea Culturală „Cele Trei Crișuri”*, dos. 23, f. 231.

¹⁵ *Cele Trei Crișuri*, 1925, nr. 2, p. 37.

¹⁶ *Ibidem*, 1930, nr. 3, p. 50.

¹⁷ *Ibidem*, 1937, nr. 7-8, p. 152.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 11-12, p. 238-239.

Bacaloglu, la 6 martie 1926, în următorii termeni: „Stimate confrate... vă propunem un schimb între revistele noastre și anume: noi vom publica la rubrica „Bibliografii” sumarul revistei dumneavoastră la fiecare apariție și vă rugăm ca și dumneavoastră să tipăriți pe cel trimis de noi”¹⁹.

Un alt apel, de aceeași factură, a sosit la redacția revistei în 9 iunie 1926, de la publicația săptămânală *Radio-România*. În nota trimisă direcțiunii se afirma că radiofonia românească este neglijată față de cea a altor țări europene: „Pentru ca să înlăturăm în parte acest neajuns, vă propunem schimbul revistelor noastre rugându-vă să extrageți din Radio-România tot ceea ce credeți că poate interesa publicul dumneavoastră cititor... Nădăjduim că în acest mod să putem trezi cu colaborare binevoitoare, interesul publicului pentru radiofonie, care departe de a fi o simplă distracție, este azi o adevărată necesitate socială și națională...”²⁰.

La 28 ianuarie 1926 a sosit de la Praga o altă ofertă de colaborare culturală, între revista orădeană și o agenție de presă cehoslovacă, cu secții pentru țările din Europa Centrală și Balcani. Aceasta avea și o secție românească, înființată la 15 noiembrie 1925, care edita pentru ziarele românești un buletin zilnic, ce era trimis revistei *Cele Trei Crișuri* încă de la primul număr. Tot această secțiune culegea știrile de propagandă românească din ziarele românești, care apoi erau publicate în presa țărilor străine. În acest scop, agenția de presă a solicitat “ziarul (revista - n.n.) în mod regulat”²¹.

În momentele de criză financiară, care periclitau existența revistelor culturale, solidaritatea factorului românesc s-a evidențiat pregnant. De exemplu, administrația orașului Galați a acordat revistei, în anul 1924, un sprijin financiar de 20.000 lei. De altfel, publicația a avut probleme de imprimare și în anul 1921, când s-a pus problema strămutării ei la Cluj, după cum informa revista *Ideea europeană*, însă aceasta trebuia să rămână la Oradea. În anul 1927, George Bacaloglu a fost nevoit să ceară ajutorul Primăriei municipiului Târgu Mureș pentru acordarea unei subvenții. Răspunsul serviciului financiar al urbei mureșene a fost prompt: „...Luând în considerare opera îndeplinită prin această revistă și reputația ei de opt ani, se hotărăște acordarea unui ajutor–subvenție în sumă de 2.000 de lei ...”²².

Într-o situație similară, George Bacaloglu a adresat o scrisoare Ministerului Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale, mai precis președintelui Cooperativelor de producție și de consum, prin care cerea să fie susținută „materialicește această Reuniune spre a-și putea duce mai departe munca întreprinsă pentru binele neamului nostru”. Ajutorul putea îmbrăca forma unor subvenții sau abonarea la revista *Celor Trei Crișuri*²³.

Toate aceste neajunsuri și impasuri au fost depășite cu numeroase sacrificii, Reuniunea continuând să se afirme în peisajul cultural românesc. Astfel, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de apariție a ziarului *Universul*, revista și Reuniunea orădeană au transmis o telegramă de felicitare celui mai vechi cotidian românesc, care a fost purtătorul și animatorul idealurilor naționale²⁴.

Revista a fost la fel de „simțitoare” și cu oficiosul românilor din Statele Unite și Canada, care împlinea 30 de ani de existență în anul 1935. Însuflețită de acest eveniment festiv, revista a dedicat un număr special ziarului românesc *America*²⁵.

¹⁹ AN-SJBh, fond Reuniunea Culturală „Cele Trei Crișuri”, dos. 1, f. 28.

²⁰ *Ibidem*, f. 116.

²¹ *Ibidem*, f. 3.

²² *Ibidem*, f. 45; Ajutor cultural, în *Vestul României*, 1924, nr. 23, p. 3; Nae Antonescu, *Scritori și reviste...*, p. 39.

²³ AN-SJBh, fond Reuniunea Culturală „Cele Trei Crișuri”, dos. 1, f. 8.

²⁴ *Cele Trei Crișuri*, 1933, nr. 5-6, p. 71.

²⁵ *Ibidem*, 1935, nr. 7-8, p. 114.

Și în momentele mai dificile, revista a fost alături de cititorii săi, propagând încrederea într-un viitor mai bun. În evenimentele anului 1932, legate de pretențiile revizioniste maghiare, redacția a luat o atitudine fermă față de stările de fapt, criticând agitațiile politice nejustificate ale Ungariei. Marile manifestații antirevizioniste de la granița de vest și de la București au fost prezentate amplu în coloanele ei. Reuniunea nu a abdicat de la ideea colaborării cu elementul minoritar pe o platformă culturală comună, însă revizuirea Tratatului de la Trianon nu putea fi luată în discuție. Atitudinea publicației a rămas fermă în această privință: „... trebuie respectată pacea și ea nu va putea trăi decât respectând alcătuirea tratatelor... care au îndeplinit legea sfântă a naționalităților”²⁶.

Revenind la sfera vieții culturale, revista a organizat – sub titlul „Premiile noastre” – un concurs de creație literară (nuvelă) ce s-a desfășurat în anul 1924. Și de această dată sacrificiile financiare au fost mari, în mijlocul unor greutate materiale ce păreau insurmontabile. Totuși, revista a așteptat cu mult interes creațiile scriitorilor intrați în competiție, care au avut șansa să se afirme și să realizeze o emulație culturală atât de necesară la granița de vest a țării. Ocupantul locului întâi a obținut 5.000 de lei, al doilea 1.000 și al treilea 500 de lei. În sensul apropierei de cultura maghiară, redacția revistei a acordat trei premii de câte 1.000 de lei pentru traducerea nuvelor premiate în limba maghiară²⁷.

Comisia de lectură a nuvelor a primit 56 de manuscrise, ceea ce depășea așteptările inițiatorilor. Locul întâi a fost ocupat de nuvela „Biata Juliska” de Maria Staiculescu, pe locul doi, la egalitate, situându-se nuvelele „Dureri înăbușite” de Dem. Gălman, „Blestemul” de Alexandru Mănciulescu și „Amăgiri” de Alice Gabrielescu. Alte 12 manuscrise au fost aprobate pentru publicare.

Entuziasmul cu care a fost întâmpinată această acțiune mobilizatoare de către concurenți este evidențiat de cuvintele unuia dintre laureați: „...gestul revistei dumneavoastră este neprețuit, cu atât mai mult că cât ați dat posibilitatea de a se afirma unor talente tinere, rămânându-vă dumneavoastră mulțumirea de a fi inițiatorii acestui concurs, al unei minunate înțelegeri a timpului în care trăim”²⁸.

Și presa internațională a recunoscut eficiența activității pe teren național a revistei *Cele Trei Crișuri*. În urma articolelor dedicate evenimentelor internaționale, aprecierile străinătății, după 16 ani de activitate, au fost pe măsură: librăria *Plon* din Paris, printr-o adresă trimisă la redacție, solicita un schimb de publicații și își exprima dorința de a strânge raporturile cu revista și cu instituția culturală din Oradea; Ziarul *Il Messaggero* din Roma a evidențiat, într-un articol, propaganda Reuniunii pentru răspândirea culturii italiene în România. La rândul ei, Universitatea din California (Los Angeles) a solicitat revista în Statele Unite, declarându-se pentru o colaborare între cele două instituții²⁹.

Pentru a argumenta această atitudine a presei internaționale, prezentăm, în continuare, o trecere în revistă a unor însumări de titluri semnificative, care se regăseau în mai multe numere ale *Celor Trei Crișuri: România și Societatea Națiunilor* (în limbile română și franceză), *Franța și România* (limba română, limba franceză), *Pro-latio Congresul Presei Latine* (în limbile română, franceză, italiană), *Basarabia. Un deceniu de la Unire* (1918-1928), *Dobrogea. Semicentenarul ei* (1878-1928), *Ardealul și Banatul, un deceniu de la unire* (1918-1928), *România de peste hotare, Probleme culturale, Arta românească, Umorul românesc, Femeia română, Aspecte de vară, Teatrul românesc, Două centenare: Romanticismul și Mistral, Aspecte ale spiritului contemporan, Nuvela românească, Privire asupra literaturii române, Crăciunul și datinile românești, Armata noastră (tineretul), Un an*

²⁶ *Ibidem*, 1932, nr. 11-12, p. 110.

²⁷ *Ibidem*, 1924, nr. 10, p. 1.

²⁸ AN-SJBh, fond Reuniunea Culturală „Cele Trei Crișuri”, dos. 7, f. 6.

²⁹ *Cele Trei Crișuri*, 1935, nr. 7-8, p. 116.

de la Restaurare (închinat M.S. Regelui Carol al II-lea), Căsătoria Domniței Ileana. *Istoricul Castelului Peleş, Congresul Interparlamentar. Parlamentul popoarelor. Diferite limbi, Aspecte de la Congresul interparlamentar, Sărbătorirea d-lui Goga, Pagini literare și de artă dramatică, Curente politice europene. Masacrul de la Nistru*³⁰.

Trebuie, de asemenea, să menționăm numerele speciale dedicate de revistă Congresului latin și interparlamentar, Franței, Străjeriei, Teatrului românesc, Expoziției și Pavilionului românesc de la Paris, și altor evenimente culturale³¹.

Reuniunea s-a bucurat și în țară de multe aprecieri. Numeroase personalități politice și culturale românești din perioada interbelică au vizitat sediul Reuniunii și al revistei *Cele Trei Crișuri*, aceasta ca o recunoaștere a rolului jucat de instituția de cultură bihoreană în peisajul cultural transilvănean și național. Printre oaspeții de seamă îi menționăm pe: Alexandru Vaida-Voevod, Constantin Angelescu, Nicolae Iorga, Gh. Crișan, Ștefan C. Ioan, Gh. Bogdan-Duică, Victor Antonescu, Iosif Pop, Titu Constantinescu, Maria și Cella Delavrancea-Lahovary, C. Naumescu, membrii unui cor cehoslovac, C. Bacaloglu etc³².

Revista a fost și criticată. De exemplu, publicația *Ideea europeană* semnala faptul că se elogiaza prea mult unele cărți de valoare mediocră, iar D. Tomescu, în revista *Ramuri*, nu aprecia programul cultural inițiat de Reuniunea orădeană, colonelul G. Bacaloglu fiind criticat și de alte reviste pentru acțiunile culturale, care au devenit – în viziunea acestora – o afacere personală a conducătorului Reuniunii³³.

În jurul revistei *Cele Trei Crișuri* s-a început, încă din martie 1922, o mișcare de apropiere a culturii române de cea maghiară. La început au existat doar câteva fapte izolate, care s-au finalizat printr-o serie de traduceri reciproce din cele două literaturi³⁴.

Un pas concret realizat pe tărâmul colaborării culturale între români și maghiari a fost organizarea unei societăți a scriitorilor, gazetarilor și artiștilor de toate categoriile, fără nicio diferență de naționalitate. Scopul acesteia era cunoașterea literaturii celor două popoare, prin traducere reciprocă și prin înființarea unui club comun, unde să se desfășoare conferințe săptămânale care să ia în dezbateră diverse probleme istorice, literare și culturale specifice epocii.

Statutele au fost votate cu prilejul unei Adunări generale. A fost ales, prin vot secret, un comitet local, în fruntea căruia au fost desemnați, ca președinți activi, Iren de Pálffy și M. G. Samarineanu, inițiatorul acestei idei³⁵.

Unul dintre obiectivele majore pentru care a militat asociația s-a materializat în cursul lunii decembrie 1922 prin editarea unei reviste cu un conținut literar, artistic, teatral și social intitulată *Aurora*, care a apărut la Oradea, într-o redactare bilingvă româno-maghiară. Aceasta își propunea să publice „cât mai multe traduceri alese din literatura românească în ungurește și viceversa. În modul acesta – aprecia G. Bacaloglu semnatarul articolului-program – cele două naționalități vor ajunge în cel mai scurt timp să se cunoască reciproc”. De asemenea, „*Aurora* va urmări de aproape toate mișcărilor literare și artistice din ambele părți, publicând articole, cronici și recenzii bogate despre arta și teatrul român și maghiar. Pe lângă aceasta, revista noastră se ocupă și cu viața socială, căutând ca prin cuprinsul celor mai competenți oameni să dea o îndrumare mai bună și mai liniștită în noua societate a Statului nostru”³⁶. Entuziasmul acestei inițiative se regăsește încă din primul număr al revistei: „...Pornim înainte...Suntem tineri, dar suntem vlăstare altoite pe trunchiul comun al lui Eminescu și

³⁰ *Ibidem*, 1934, nr. 3-4, p. 40.

³¹ *Ibidem*, 1938, nr. 3-4, p. 77.

³² *Ibidem*, 1935, nr. 1-2, p. 40-41.

³³ Nae Antonescu, *Scriitori și reviste...*, p. 47-48.

³⁴ *Cele Trei Crișuri*, 1922, nr. 15, p. 239.

³⁵ *Ibidem*, nr. 5-6, p. 96.

³⁶ G. Bacaloglu, *Programul nostru*, în *Aurora*, 1922, nr. 1, p. 1.

Petöfi. Din rădăcinile acestui trunchiu vom sorbi hrană pentru amândouă neamurile. Convinși de nouile rosturi ale vremii aruncăm cu toată credința sămânța înfrățirii și a cunoașterii reciproce. Fie ca această sămânță să încolțească și să rodească într-un ogor uman fără granițe sufletești...”³⁷. Despre *Aurora* s-a vorbit mult în acea perioadă și, desigur, aceasta a constituit un eveniment semnificativ pe scena culturală a Transilvaniei³⁸.

În paginile revistei s-au publicat interviuri cu fruntașii culturii și politiciii maghiare din Transilvania, poetul George A. Petre precum și Alexandru Olteanu implicându-se în realizarea unui schimb cultural intens între cele două popoare. Aceste demersuri au avut rolul de a strânge legăturile de colaborare între intelectualitatea română și cea maghiară, pe scena culturală a Bihorului interbelic³⁹.

Ca rezultat al acestei înțelegeri și conlucrări, a apărut o antologie din poezii români moderni, ale căror versuri au fost traduse în limba maghiară de Keresztury Sándor. În replică, un scriitor maghiar orădean a pregătit, în anul 1922, o culegere de nuvele din cei mai reprezentativi scriitori români⁴⁰. Colaborarea culturală a înregistrat noi momente semnificative la sfârșitul lunii iunie 1923, când, la Oradea, a apărut o antologie a poezilor moderni maghiari, transpusă în românește de Iustin Ilieșiu. Au fost traduse versuri din peste 25 de poeți unguri, un loc important ocupând poeziile lui Ady Endre (care figura cu 18 poeme în versiune românească) și Babits Mihály. Volumul s-a intitulat *Laura* și a fost legat într-o copertă lucrată artistic de pictorul Ghiția. Prin eforturile lui George A. Petre, în anul 1930 a apărut (în traducere românească) primul volum de versuri independent din creația poetului Ady Endre, intitulat *Sânge și aur*⁴¹. În februarie 1926, revista *Cele Trei Crișuri* continua acțiunea prin editarea unui volum de poezii și nuvele din literatura română, pe care le-a tradus în limba maghiară⁴². Dintre prozatorii și poezii români cu lucrări traduse în ungurește îi amintim pe: Eminescu, Coșbuc, Vlahuță, Sadoveanu, Rebreanu, Blaga etc.

Din păcate, în calea acestor colaborări culturale s-au ridicat o serie de piedici. Cea dintâi a venit chiar din partea oficialităților, care nu agreau ideea, pe motivul că aceasta a sosit prea timpuriu, într-o fază a societății în care încă nu existau condițiile concrete pentru realizarea apropierei româno-maghiare. Pe de altă parte, era prezentă și o oarecare lipsă de încredere reciprocă, generată de deosebirile artistice și ideologice dintre scriitorii maghiari. Astfel, Ligeti Ernő, fost redactor la *Napkelet*, a inventariat aceste dificultăți și a propus editarea unei reviste în limba română, care să se ocupe exclusiv de cultura maghiară. Un alt reprezentant al părții maghiare, Daday Loránt, își manifesta neîncrederea față de apropierea româno-maghiară, apreciind rezultatele obținute ca fiind slabe. Acestor dificultăți li s-au adăugat și cele financiare, astfel că revista își încetează apariția în iunie 1923. A reapărut în anul următor, fiind redactată numai în limba maghiară⁴³. Viața *Aurorei* n-a fost lungă (niciun an de existență), însă ea a încercat să ajungă în toate mediile culturale care înțelegeau scopul sincer pentru care a militat. De altfel, întreaga presă românească a salutat apariția revistei orădene, într-o perioadă în care formula dialogului era considerată cea mai potrivită pentru soluționarea tuturor problemelor întâlnite. În jurul *Aurorei* s-a creat o nouă mentalitate, care

³⁷ George A. Petre, *Noui orizonturi*, în *Ibidem*, p. 2.

³⁸ *Cele Trei Crișuri*, 1922, nr. 15, p. 239.

³⁹ *Ibidem*, 1939, nr. 9-10, p. 184.

⁴⁰ *Ibidem*, 1922, nr. 12, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*, 1923, nr. 6, p. 100.

⁴² *Ibidem*, 1925, nr. 12, p. 193; Ioan Kohn, *Momente semnificative în istoria relațiilor culturale româno-maghiare-perioada interbelică*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, 1980, p. 146-147.

⁴³ Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania*, (în continuare: *Reviste din...*), Biblioteca revistei „Familia”, Oradea, 2000, p. 291-292.

a îmbrățișat fenomenul conviețuirii, confruntările xenofobe fiind eliminate⁴⁴. Fără îndoială, experiența revistei orădene nu a fost izolată. Au existat și alte publicații bilingve: *Culisele* (Cluj), *Cimbora* (Satu Mare), dar se pare că revista *Aurora* s-a remarcat prin programul pe care a dorit să-l aplice consecvent. Dacă nu a reușit în întregime n-a fost vina editorilor ei, ci a împrejurărilor de moment⁴⁵.

După această succintă prezentare a activității editoriale a Reuniunii, se impune formularea unor aprecieri cu privire la rolul revistei *Cele Trei Crișuri* în peisajul cultural interbelic, ea fiind un veritabil mijloc de culturalizare pentru toți românii.

Ceea ce reprezenta în societatea românească modernă revista *Familia*, editată de Iosif Vulcan, un izvor de fortificare a conștiinței naționale, a devenit, într-un alt timp și sub un alt raport, în condițiile României întregite, revista *Cele Trei Crișuri*.

Atunci când frământările politice sterile au captat interesul marelui public dornic de senzational, revista a știut să-și deschidă coloanele sale pentru numeroasele probleme ale românilor din părțile vestice ale țării, demonstrând cu date și cifre că, dincolo de interesele politice efemere, există chestiuni naționale vitale care se cer a fi rezolvate⁴⁶.

Croniclele revistei au susținut mișcarea culturală de pe granița de vest, unde “lupta se dădea mai înverșunat între ceea ce a fost și ceea ce trebuia să fie”. Acestea reprezentau buletine de informare care încercau să stimuleze opinia publică românească în sensul noilor cerințe formulate în epocă⁴⁷.

Apariția *Celor Trei Crișuri* a adus în spațiul bihorean interbelic puterea exemplului care a dovedit că un program cultural se poate realiza acolo unde convingerea adâncă și tenace urmărește un ideal nobil⁴⁸. Revista nu a fost doar o tribună românească în partea de vest a țării, ci mai mult, o carte românească cu învățături bune și pentru cel ce trebuie să-și aducă aminte de neamul lui și de cultura acestuia, dar, mai ales, pentru cei chemați să cunoască și să se adapteze la realitățile statului național român unitar.

Pentru a fi mai convingătoare, revista a inaugurat o serie de numere privind o singură chestiune, oferindu-i cititorului posibilitatea de a pătrunde în profunzimea spiritualității naționale manifestate în artă, literatură, politică, economie etc⁴⁹.

Deși evenimentele tragicului an 1940 au determinat diminuarea activității grupării redacționale, revista a continuat să apară, însă cu o oarecare neregularitate.

În condițiile politice noi, coloanele revistei au prezentat cele mai felurite regiuni străine. Era o tactică aplicată de *Cele Trei Crișuri*, pentru a nu-și atrage adversitatea celor care dețineau puterea politică, ostilă intereselor românești.

Atunci când teritoriile de nord-vest ale României au fost eliberate (toamna anului 1944), revista a revenit la Oradea⁵⁰.

Reuniunea și revista s-au evidențiat timp de două decenii prin dorința ferm exprimată și aplicată de a îmbrățișa și susține tot ce era simțire, gând și literă românească la granița apuseană a țării.

Intellectualitatea și țărâניהa au găsit în paginile acestei reviste un îndreptar moral, dar și un puternic mijloc de promovare a culturii naționale la granița de vest a țării⁵¹.

⁴⁴ Stelian Vasilescu, *O experiență a dialogului interetnic. Revista Aurora (1922-1923)*, în *Aurora*, 1993, nr. 1, p. 20; Nae Antonescu, *Relații româno-maghiare. Momentul Oradea*, în *Aurora*, 1997, nr. 8, p. 89.

⁴⁵ Nae Antonescu, *Reviste din...*, p. 292.

⁴⁶ *Cele Trei Crișuri*, 1939, nr. 9-10, p. 183.

⁴⁷ *Ibidem*, 1927, nr. 5, p. 89.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 182.

⁴⁹ *Ibidem*, 1938, nr. 1-2, p. 3.

⁵⁰ Eugeniu Speranția, *50 de ani de la întemeiere - Cele Trei Crișuri*, în *Familia*, 1970, nr. 4, p. 17.

⁵¹ *Cele Trei Crișuri*, 1940, nr. 1-2, p. 3.

Discursul cultural al intelectualității a fost subsumat dezideratului național, având dublu scop, și anume de ridicare culturală a populației, respectiv de propagare a unor idei politice. S-a pus un accent justificat pe necesitatea îmbunătățirii condițiilor de viață ale țărănimii, creșterea nivelului de educație etc. Elita culturală de la granița de vest a țării a conștientizat menirea sa, de aceea a acționat pentru promovarea limbii și culturii naționale prin intermediul unor asocieri de profil cultural, menite a uni societatea românească interbelică în jurul unor proiecte culturale viabile.

Concomitent, un scop important a fost și ridicarea nivelului de dezvoltare generală a societății românești în concordanță cu exigențele timpului, racordarea acesteia la evoluțiile social-economice și culturale ale Europei occidentale, de care o despărțea un semnificativ decalaj. În asemenea context, de „ardere” neconținută a etapelor de decalaj, s-a pus un accent deosebit pe emanciparea culturală și materială a societății. Acest fenomen s-a manifestat, cu particularități și elemente definitorii, și în Bihorul interbelic, regiune vestică a României întregite, care s-a integrat fluxului comun al culturii naționale, realitate la care au conlucrat atât oameni, cât și instituții, într-o pornire ardentă spre progres și sincronizare, fenomen fără precedent în istoria noastră națională.